

ASOSIY ISHLAB CHIQUARISH XARAJATLARI AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Chorshanbiyev Ibroxim Raxmon o'g'li

TerDU v.b. dotsenti.

A.M. Xudoyqulov

i.f.f.d.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17618318>

Annotatsiya. Ushbu tezisda asosiy ishlab chiqarish xarajatlarini auditorlik tekshiruvi samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy yo'nalishlari yoritilgan. Ishlab chiqarish xarajatlari korxonaning iqtisodiy natijalarini shakllantiruvchi muhim omil sifatida tahlil qilinadi.

Audit jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash, ichki nazorat tizimini mustahkamlash hamda xalqaro audit standartlarini amaliyotga joriy etish zarurati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Audit, ishlab chiqarish xarajatlari, ichki nazorat, moliyaviy hisobot, raqamli audit, iqtisodiy samaradorlik, audit standartlari, boshqaruv tahlili.

Kirish

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning barqaror rivojlanish bosqichiga o'tishi, ishlab chiqarish sohasida raqobatning kuchayishi va bozor mexanizmlarining takomillashuvi korxonalardan moliyaviy intizom, resurslardan oqilona foydalanish va samarali boshqaruvni talab etmoqda. Bunda ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish va ularning auditini tashkil etish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ishlab chiqarish xarajatlari mahsulot tannarxining asosiy qismi sifatida korxonaning foyda miqdorini, rentabelligini hamda bozor raqobatbardoshligini belgilaydi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda buxgalteriya hisobi va auditorlik faoliyatini xalqaro standartlar asosida rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Buxgalteriya hisobi va audit tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni (PF-6079, 2020-yil 12-oktabr) mazkur sohani modernizatsiya qilish, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga bosqichma-bosqich o'tish va ichki audit tizimini kuchaytirishning huquqiy asosini yaratdi.

Ushbu jarayonlar ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlar auditining ahamiyatini yanada oshirdi, chunki raqamli iqtisodiyot sharoitida audit endilikda faqat tekshiruv emas, balki boshqaruvning strategik vositasiga aylandi.

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari audit korxonadagi moliyaviy oqimlarning qonuniyligi, iqtisodiy asoslanganligi va samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, u orqali ishlab chiqarish resurslarining to'g'ri taqsimlanishi, mehnat, xomashyo va energiya sarflarining me'yoriy chegarada ekanligi aniqlanadi.

Audit jarayonida aniqlangan kamchiliklar korxonaga o'z faoliyatini takomillashtirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish va foyda hajmini oshirish imkonini beradi. Zamonaviy sharoitda audit tizimini takomillashtirish uchun raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlaridan (1C, ERP, SAP va boshqalar) foydalanish, auditorlarni xalqaro malaka dasturlari asosida tayyorlash, ichki nazorat tizimini mustahkamlash zarur. Chunki xalqaro tajribada isbotlanganidek, raqamli audit tizimlari nafaqat xatoliklarni aniqlashda, balki ularning oldini olishda ham muhim rol o'ynaydi.

Shu bois, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish nafaqat moliyaviy shaffoflikni ta'minlash, balki korxonalarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirishning eng muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Asosiy qism

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari — bu korxona mahsulotining tannarxini shakllantiruvchi eng muhim elementlardan biri bo'lib, uning to'g'ri hisobga olinishi va auditorlik tekshiruv korxonaning moliyaviy holatini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Karimov (2022) ta'kidlaganidek, "ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va ularni auditorlik tekshiruvdan o'tkazish korxona foydasining ishonchliligi va iqtisodiy natijalarining haqqoniyligini belgilaydi".

Shu sababli, auditning asosiy maqsadi faqat xatolarni aniqlash emas, balki ularning sabablarini tahlil qilish va oldini olishdir.

O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonunida (2021) qayd etilishicha, auditorlik tekshiruv moliyaviy hisobotning to'liqligi, aniqligi va ishonchliligini baholashga qaratilgan mustaqil ekspertlik faoliyatidir. Bu holatda ishlab chiqarish xarajatlari audit korxona faoliyatining har bir bosqichida iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish va moliyaviy intizomni mustahkamlash vositasi sifatida qaraladi.

Rasulov (2023) o'z tadqiqotida ta'kidlaydiki, ko'plab korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini hujjatlashtirish va ularni buxgalteriya yozuvlariga kiritishda tizimlilik yetarli emas.

Bu esa mahsulot tannarxining noto'g'ri shakllanishiga, foyda miqdorining buzilishiga va audit natijalarining ishonchliligiga salbiy ta'sir qiladi. Shu sababli, ishlab chiqarish xarajatlarini audit qilishda birinchi navbatda **ichki nazorat tizimini** baholash muhim hisoblanadi.

Xalqaro audit amaliyotida, xususan **ISA 315** ("Auditorning tashkilot faoliyatini tushunishi va muhim xatolik xavfini baholashi") standartida ta'kidlanganidek, auditor ishlab chiqarish jarayonidagi har bir xarajat turiga doir xavflarni aniqlashi va ularni tahlil qilish uchun mos usullarni qo'llashi lozim.

Shuningdek, **ISA 330** standartida auditor aniqlangan xavflarga nisbatan samarali javob choralarni ishlab chiqishi zarurligi belgilab qo'yilgan (IFAC, 2020).

So'nggi yillarda ishlab chiqarish korxonalarida audit jarayoniga **raqamli texnologiyalarni** joriy etish tendensiyasi kuchaymoqda. Deloitte (2022) hisobotida qayd etilishicha, "raqamli audit vositalari auditorlarga katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, tahlil qilish va xarajatlar bo'yicha aniq natijalarga erishish imkonini beradi". Ayniqsa, 1C, ERP va SAP kabi tizimlar auditorlik nazoratini real vaqt rejimida olib borish imkonini yaratmoqda.

KPMG (2021) ma'lumotlariga ko'ra, raqamli audit joriy etilgan korxonalarda moliyaviy xatoliklar soni o'rtacha 30 foizga kamaygan, audit uchun sarflanadigan vaqt esa 40 foizga qisqargan. Bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini audit qilishda avtomatlashtirishning yuqori samaradorligini ko'rsatadi. Bunday tizimlar inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytirish, tahliliy turg'unlikni bartaraf etish va auditorlik faoliyatida shaffoflikni ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ushbu tajribalarni joriy etish uchun, avvalo, auditorlarning kasbiy salohiyatini oshirish, xalqaro sertifikatlar (ACCA, CPA, CIMA) bo'yicha tayyorgarlikni kuchaytirish, ichki audit bo'limlarining mustaqilligini ta'minlash zarur.

To'xtayev va Karimov (2021) fikricha, "ichki audit korxona faoliyatida nazoratning birlamchi himoya chizig'i bo'lib, u to'g'ri tashkil etilganda tashqi audit samaradorligi sezilarli darajada oshadi".

Bundan tashqari, xalqaro tajribada keng qo'llanilayotgan **profilaktik audit** konsepsiyasi O'zbekiston korxonalarida ham joriy etilishi maqsadga muvofiq. Ya'ni auditor faqat yakuniy hisobotni emas, balki ishlab chiqarish jarayonining o'zini monitoring qiladi va xatoliklar paydo bo'lishidan oldin ularni aniqlaydi. Bu yondashuv auditni an'anaviy tekshiruvdan strategik boshqaruv instrumentiga aylantiradi.

Shuningdek, ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilishda **analitik audit** usullaridan foydalanish muhim. Bu usul orqali xarajatlarning o'tgan davrlarga nisbatan dinamikasi, tuzilmasi va samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlanadi. Natijada, korxona rahbariyati tejamkorlik imkoniyatlarini aniqlab, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga erishadi. Ergashev (2022) bu borada shunday yozadi: "Analitik audit – bu raqamlar orqasidagi sabablarni aniqlash san'atidir; u auditorni tekshiruvchidan tahlilchiga aylantiradi".

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish korxona moliyaviy shaffofligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omilidir. Auditni zamonaviy talablarga mos tashkil etish uchun raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, ichki nazoratni kuchaytirish, xalqaro standartlar asosida metodikani yangilash va auditorlar malakasini oshirish zarur. Shunda audit faqat nazorat mexanizmi emas, balki korxonaning raqobatbardoshligini ta'minlovchi strategik boshqaruv vositasiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **O'zbekiston Respublikasi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.** (2021). — Toshkent: Adliya vazirligi nashri.
2. **O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-6079.** (2020). *"Buxgalteriya hisobi va audit tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida."* — Toshkent.
3. **Karimov, A.** (2022). *Audit nazariyasi va amaliyoti.* — Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. **Rasulov, B.** (2023). *Korxonalarda xarajatlar hisobi va tahlili.* — Toshkent: Fan va texnologiya.
5. **To'xtayev, M., & Karimov, J.** (2021). *Ichki audit tizimini tashkil etishning nazariy asoslari.* — "Moliyaviy nazorat" jurnali, №2, 45–52-betlar.
6. **Ergashev, F.** (2022). *Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va audit sifatini baholash mezonlari.* — Toshkent: TSUE nashriyoti.
7. **International Federation of Accountants (IFAC).** (2020). *International Standards on Auditing (ISA 315, ISA 330, ISA 520).* — New York: IFAC Publications.
8. **International Accounting Standards Board (IASB).** (2021). *International Financial Reporting Standards (IFRS).* — London: IFRS Foundation.
9. **Deloitte Global.** (2022). *Digital Audit Transformation: The Future of Assurance.* — London: Deloitte Insights.

10. **KPMG International.** (2021). *The Digitalization of Audit: Efficiency, Transparency, and Risk Management.* — Amsterdam: KPMG Publishing.
11. **OECD.** (2020). *Corporate Governance and Internal Control Systems in Emerging Economies.* — Paris: OECD Publishing.
12. **Sodikova, D.** (2020). *O'zbekiston sanoat korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari.* — "Iqtisod va moliya" jurnali, №3, 87–93-betlar